

Makale Gönderim Tarihi: 17.07.2024

Yayına Kabul Tarihi: 26.01.2025

Araştırma Makalesi

## 19. Yüzyılda Osmanlı Çiftlik Ekonomisi: Şehirköy Kazası Örneği\*

Şermin Büyükbaş\*\*

### Öz

*Osmanlı Devleti'nin temelinde sağlam bir toprak sistemi bulunmaktadır. Bu devlet bir "köylü" imparatorluğudur ve Osmanlılar kurmuş oldukları toprak rejimi sayesinde güçlü bir devlet haline gelmiştir. Temelini tımar sisteminin oluşturduğu bu yapı klasik dönemde Osmanlı Devleti'nin en önemli ve güçlü yönü durumundadır. Fakat zamanla bu yapı yozlaşmaya, çözülmeye ve verimliliğini yitirmeye başlamıştır. Osmanlılar bu durumu düzeltmek ve vergi konusunda adaleti sağlamak amacıyla yeni düzenlemeler yapmışlardır. Özellikle Tanzimat Dönemi, Osmanlılarda sosyal, ekonomik, askeri vb. birçok alanda reformların yapıldığı bir dönem olmuştur. Bu reformların başında toprak sistemi ve vergilendirme yer almaktadır.*

*Bu çerçevede yapılan yenilikler doğrultusunda vergilendirme sistemi, büyük oranda değiştirilmiştir. Yapılan değişikliğe göre cizye ve aşar gibi birkaç verginin dışında kalan tüm örfi vergiler kaldırılmış ve herkesin gelir durumuna göre yeni bir vergilendirme yapılması uygun görülmüştür. Bu vergilendirmenin yapılabilmesi için de gelir oluşturabilecek bütün kaynakların tespiti ve kaydedilmesi gerekiyordu. Çalışmamıza konu olan "Temettuat Defterleri" bu tespit ve kayıtların sonucunda ortaya çıkmış olan defterlerdendir.*

*Çalışmamızda, şu anda Sırbistan topraklarında bulunan fakat 19. yüzyılda Osmanlı'nın Niş eyaletine bağlı bir kaza olan Şehirköy incelenmiştir. Bu kapsamda Osmanlı Arşivi'nde bulunan, H.1261 / M. 1845 tarihli 20 adet temettuat defteri incelenmiş, bu defterlerden elde edilen sayısal veriler tablo haline getirilmiş ve çözümlenmeler yapılmıştır. Şehirköy kazasında bulunan çiftliklerdeki gayrimüslim ahalinin bilgilerini içeren bu kayıtlardan elde edilen bilgiler doğrultusunda, bölgede bulunan çiftliklerin 19. yüzyıldaki sosyal, ekonomik ve kültürel yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır.*

**Anahtar Kelimeler:** Şehirköy, vergi, temettuat defterleri, toprak sistemi.

## Ottoman Farm Economy in the 19th Century: the Case of Şehirköy District

### ABSTRACT

*Land forms the basis of the Ottoman Empire. The Ottoman Empire is a "peasant" empire. The Ottomans became a powerful state thanks to the land regime they established. This structure, the basis of which is the tımar system, is the most important and powerful aspect of the Ottoman Empire in the classical period. But over time, this structure began to degenerate, disintegrate and lose its efficiency. The Ottomans made*

\* Bu çalışma, Faruk Doğan'ın danışmanlığında 2023 yılında tamamlanan "19. Yüzyılda Osmanlı Çiftlik Ekonomisi: Şehirköy Kazası Örneği" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır. Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD.

\*\* Bilim Uzmanı, sermin.celen@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8065-4703.

*new regulations in order to correct this situation and ensure justice in taxation. Especially during the Tanzimat Period, social, economic, military, etc. developments occurred in the Ottoman Empire. It was a period when reforms were made in many areas. The main reforms include the land system and taxation.*

*In line with the innovations made within this framework, the taxation system has been significantly changed. According to the change, all customary taxes, except for a few taxes such as jizya and tithe, were abolished and a new taxation was deemed appropriate according to everyone's income level. In order for this taxation to be carried out, all sources that could generate income had to be identified and recorded. The "Temettuat Books", which are the subject of our study, are among the books that emerged as a result of these determinations and records.*

*In our study, the Şehirköy district, which is currently located in Serbia but was affiliated with the Ottoman province of Niş in the 19th century, was examined. In this context, 20 dividend books in the Ottoman Archives, dated 1261 H. / A.D. 1845, were read and the numerical results obtained from these books were examined, the data were tabulated and analyzed. In line with the information obtained from these records, which contain the information of the non-Muslim people on the farms in the Şehirköy district, the social, economic and cultural structure of the farms in the region in the 19th century has been tried to be revealed.*

**Keywords:** Şehirköy, tax, Temettuat books, land system.

## Giriş

Osmanlı Devleti'nin Niş eyaletine bağlı olan Şehirköy, kaynaklarda Şarköy ve Pirot olarak da geçmektedir (Sezen, 2017, s. 716). Bazı yerlerde 'Şehirköyü' şeklinde de yazılmıştır (Kurt, 2020, s. 426). Günümüzde Sırbistan sınırları içerisinde bulunan küçük bir kasaba şeklindeki Pirot, Osmanlı Dönemi'nde Şehirköy olarak anılmaktaydı. Tam anlamıyla derbend<sup>1</sup> özelliği taşıyan şehir İstanbul- Sofya- Niş- Belgrad yolu üzerinde bulunuyordu (Ataş, 2023, s. 128).

Şehirköy ile ilgili ilk bilgilere III. yüzyılda Tabula Peutingeriana<sup>2</sup> da rastlanmıştır. Burada Niş- Sofya yolunda Turres olarak işaretlenen bir gözetleme kulesi görünür. Kulenin 600'lü yıllarda Slav istilasını sırasında yok edildiği düşünülmektedir.

Bulgaristan, Sırbistan ve Bizans sınırında hassas bir bölgede yer alan bu şehir, tarih boyunca birçok defa el değiştirmiştir. Osmanlı kaynaklarında bazen Şarköy olarak da geçen Şehirköy'ün kalesinin kimin tarafından ve ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Fakat Bizanslılarca inşa edilmiş olması muhtemel görünmektedir. Kale üç tarafını nehirle çevrili olan kayalık bir zemine inşa edilmiştir (Kiel, 2010, s. 454).

Osmanlılar, I. Murat zamanında Balkanlarda ilerledikleri, Sofya ve Niş'e hâkim oldukları sırada ana yol üzerinde bulunan kaleyi 1386'da ele geçirmişler ve bu tarihten sonra Müslümanlar buraya yerleşmeye başlamışlardır (Osmani, 2018, s. 82). Kosova

<sup>1</sup> Osmanlı Devleti'nde yolların ve seyahat emniyetinin sağlanması için küçük bir kale şeklinde kurulmuş karakollara derbend denirdi. Derbendler genellikle yolların kavşak noktasına ve merkezi bir özelliğe sahip olan yerlerde kurulurdu (Halaçoğlu, 1994, s. 162).

<sup>2</sup> Tabula Peutingeriana, Roma Dönemi'nde hazırlanan bir haritadır. Antik Roma yollarını Britanya Adaları'ndan Akdeniz Havzası ve Yakın Doğu üzerinden Hindistan ve Orta Asya'ya değin gösteren bir haritadır. Başka bir deyişle bu harita dünyanın Romalılar tarafından bilinen bölgelerini gösterir. Haritanın orijinalinin IV. Yüzyılın ikinci yarısında hazırlandığı düşünülmektedir. Haritada toplamda 104.000 km yol güzergâhını gösterildiği bilinmektedir. UNESCO- Dünya Belleği listesinde bulunan harita günümüzde Viyana Avusturya Milli Kütüphanesi'nde korunmaktadır. [https://tr.wikipedia.org/wiki/Tabula\\_Peutingeriana](https://tr.wikipedia.org/wiki/Tabula_Peutingeriana) (Erişim Tarihi: 04.08.2023)

Savaşından hemen önce kale Sırpların eline geçmiş ve 1428 yılında Osmanlılar tarafından yeniden fethedilmiştir.

Şehirköy'ü fetheden ilk Osmanlı Padişahı I. Murat, şehirdeki Bostane adlı mezrayı Osmanlı iskân politikası içerisinde önemli bir yere sahip olan Kalenderi Tarikatı dervişlerine tahsis etmişti. Bu özelliğinden dolayı zamanla Şehirköy “şeyhler köyü” olarak anılmıştır. Burada kurulan ilk dini eser muhtemelen Şehirköy'ün fethinden sonra Sultan I. Murat zamanında yeni gelen Müslüman nüfusun ibadet ihtiyacına yönelik yaptırılan camidir. Osmanlı Devleti bölgede kalıcı barışı sağladıktan sonra Fatih Sultan Mehmet, Şehirköy' de yeni bir cami inşa ettirmiş, bu caminin bakım ve onarımı için vakıf kurulmuştur (Amedoski, 2017, s. 291).

Bu itibarla Şehirköy'ün gelişiminde kurulan vakıfların önemli etkisinin olduğu yadsınamaz. Bu vakıflardan biri Kilercibaşı Halil Bey'in kurduğu vakıftır. Bu vakıf aracılığıyla şehirde bir cami, bir hamam, bir kervansaray, 10 dükkân ve Nişava Nehri üzerinde bir köprü inşa edilmiştir. Şehrin mahallelerinden biri de Halil Bey'in kurduğu vakıf mescidinin adını taşımaktadır (Halil Bey Mescidi Mahallesi). 1548 yılına gelindiğinde Kilercibaşı Halil Bey' in vakıf eserlerine develer için yapılan ahırlar ve diğer ek binalar da eklenmiştir (Amedoski, 2017, s. 292).

Osmanlı hâkimiyetinde bulunduğu dönemde şehirle ilgili en eski bilgi 1525- 1526 yılına ait Tahrir Defteri'ne dayanmaktadır (BOA, TD, nr.130, s. 112-114). O tarihlerde Şehirköy, Sultan Mehmet Han Camii, Halil Bey Mescidi, Öte Yaka, Şehirli<sup>3</sup> ve Asıl Bey adlı beş mahalleye sahipti. Kasabada toplamda 162 Müslüman ve 23 Hristiyan hanesi mevcuttu. Müslüman nüfusun dörtte birini İslam'a yeni giren mühtediler oluşturmaktaydı (Kiel, 2010, s. 455).

1544 tarihinde kurulan Şeyh-i Mescid-i Behram Subaşı Mahallesi ile Şehirköy'deki mahalle sayısı altıya yükselmiştir. Tahmini nüfus 642 olup hala küçük bir kasaba durumundadır. Fakat 1570 yılına gelindiğinde Cami-i Cedid İskender Bey Mahallesi'nin eklenmesiyle Müslüman mahalle sayısı yediye yükselirken Müslüman nüfus ise 926'ya yükselmiştir (BOA. 539, s. 216-217; Ataş, 2023, s. 108-109).

Şehirköy'ün gelişmesine katkı sağlayan kişilerden bir diğeri de İskender Bey' dir. İskender Bey birçok faydalı işler yapmasının yanında burada bir para vakfı da tesis etmiştir. (Amedoski, 2017, s. 293). Bu gelişmelere paralel olarak kasabada kurulan pazar da önemli ölçüde gelişme göstermiştir (Kiel, 2010, s. 455). 1585 yılına ait tahrir defterinde de söz konusu pazardan övgüyle söz edilmektedir (Kiel, s. 455).

15. yüzyıl Fransız seyyahlarından biri olan Bertrandon de la Broguiere'in seyahatnamesinde Şehirköy'den bahsedilmektedir. Broguiere, burayı “Pirotte” ismiyle anmaktadır (Eyice, 1992, s. 523-524). Broguiere'e göre Pirot, Nissave nehrinin yakınlarında kayalık bir arazi üstüne inşa edilmiş bir kalesi olan, çevresi geniş bataklıklarla kaplı açık bir yerleşim yeridir. Bu küçük yerleşim yerinde az sayıda Türk yaşamaktadır (Kiel, 2010, s. 454).

<sup>3</sup> Bazı kaynaklarda burası Şehreküstü Mahallesi olarak geçmekte ve mahallede gayrimüslimlerin oturduğu belirtilmektedir (Ataş,2023, s. 108-109).

16. yüzyıl seyyahlarından Salomon Schweigger de “Sultanlar Kentine Yolculuk” adlı eserinde Şehirköy’e değinmiştir;

*“10 Aralıkta gene yüksek bir dağ silsilesini aştık. Bu yörede parlak siyah, kırmızı ve sarı renkte toprakların bulunması dikkatimi çekti. Scherdiu (Şehirköy) adındaki köyde, bir sipahinin evinde geceyi geçirdik. Bizdeki soyluların konumunda olan bu adam, efendime karşı çok nazik davrandı ve büyük itibar gösterdi. Köye gelmeden, dağın eteğindeki düzlükte beş sağlam kulesi olan güzel, eski bir kale ve dolaylarında pek çok su kaynağı gördük. Dağın üzerinde de eski duvar kalıntılarına rastladık.”* (Schweiger, 2020, s. 52-53).

1659 yılında Evliya Çelebi, Şehirköy’de bulunan kalenin boş olduğunu ve kullanılmadığını fakat iyi durumda olduğunu belirtir. Varoşunda ise 1000 ev, birkaç cami, 7 mektep, 1 han, 2 hamam ve 200 dükkândan meydana gelen bir çarşı olduğunu söyler. Fakat 17. Yüzyılın sonlarında yapılan uzun süreli savaşlar sırasında 1689’da şehir müttefik Hristiyan kuvvetlerince alınmış ve varoş kısmı yakılarak tahribata uğramıştır. Ertesi yıl Köprülüzade Mustafa Paşa kasabayı tekrar geri alsa da Pirot, 1737’de Osmanlı-Avusturya Savaşı sırasında yine kısa bir süre için Avusturya ordusu tarafından işgal edilmiştir (Kiel, s. 455-456). 18. yüzyıl boyunca Şehirköy’e Yunan ve Ermeni tüccarlar da yerleşmiştir. Bu nedenle 18. ve 19. yüzyıllarda Şehirköy’de bulunan Hristiyan nüfus giderek artış göstermiştir.

1874 tarihli Prizren Vilayeti Salnâmesine göre şehirde, 1853 ev, 9 cami, 3 tekke, 3 okul, 2 hamam ve 22 han bulunuyordu. Buna ek olarak iki kilise ve bir sinagogun yanı sıra Hristiyan ve Yahudilere ait 3 okul vardı. Şehirköy kazasının geneli 219 köy ve %16’sı Müslüman toplam 35.513 erkek nüfusa sahipti. Fakat 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında şehir Sırp ordusu tarafından işgale uğramıştır. Evleri yakılıp yıkılan Müslümanlar şehri terk etmiş ve bir daha geri dönmemiştir. Bunların yerini dağ köylerinden gelen Sırlar almıştır. 1878’den sonra ciddi bir çöküş yaşayan Şehirköy, nüfusunun önemli bir kısmını kaybetmiştir. Ayrıca şehirdeki cami, hamam vs. gibi mimari yapıların çok büyük bölümü yok edilmiştir. Nitekim bugün sadece Ortaçağ’dan kalan ve 1737’de Avusturya tarafından ele geçirildikten sonra Osmanlıların genişletip güçlendirdiği kale ayaktaadır (Kiel, s. 456).

Şehirköy idarî açıdan bakıldığında bir kaza merkezidir. Bu vasfıyla 19. yüzyılın ikinci yarısında Prizren Vilayetine bağlanmıştır. Bu itibarla çalışmamızı kapsayan dönemde de bir kaza merkezi durumundadır.<sup>4</sup> Osmanlıların son dönemlerinde ise İznebol ve Priznik’i bünyesinde barındıran vilayetin sancak merkezi olmuştur. Günümüzde Pirot şehrinin nüfusu 44.000’dir ve halı kilim dokumacılığı önemli geleneksel meslekler arasında bulunmaktadır (Kiel, S. 456).

### **Çiftlik Kavramı**

Çalışmamızın temel kaynağı olan temettuat defterleri, Şehirköy’de bulunan çiftliklere ait olduğundan *çiftlik* kavramının açıklanması konunun daha iyi anlaşılması

<sup>4</sup> BOA. ML. VRD. TMT. 11267.

açısından kanaatimizce faydalı olacaktır. Osmanlı Devleti'nde tımar rejiminin hâkim olduğu klasik dönemde ifade edilen çiftlik kavramı ile 19. yüzyıldaki çiftlik kavramı aynı anlamı barındırmamaktadır.

İyi bilindiği üzere Halil İnalçık, klasik tımar rejimi çerçevesinde çiftlik kavramını “bir çift öküz ile sürülebilen toprak parçası” olarak tanımlamıştır. Söz konusu çiftliklerin büyüklüğü bir yıl boyunca bir köylü ailesini geçindirebilecek niteliğe sahipti. Ayrıca sadece tasarruf hakkı köylüye ait olup rakabesi (mülkiyeti) devlete aitti (İnalçık, 1993, s. 313). Diğer yandan bu sistem taşrada güvenliğin sağlanmasına da katkıda bulunuyordu. Netice olarak Osmanlı'nın klasik döneminde çiftlik denildiğinde, yalnızca kullanım hakkının reayaya ait olduğu, devlete ait tımar topraklarından bahsedilmektedir (Orhan, 1992, s. 135-136).

Ö. Lütfi Barkan; “çiftlik” teriminin, çift sürülen ve ziraat yapılan arazi ve belli büyüklükteki toprak parçalarını ifade eden zirai işletme şekillerinin adı olduğunu, içerdigi toprakların hukuki durumuna, büyüklüğüne, zirai işletmelerin şekil ve önemine göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda arazi, hukuk ve maliye işlerinde kullanılan bir terim olduğunu söylemektedir (Arslanboğa, Bekaroğlu, 2020, s. 40).

İltizam sisteminin tarımsal kesimde yayılmaya başlamasından sonra iltizam sahibi kişiler bir başka ifadeyle mültezimler, önce reayaya kredi sağlayarak alacaklı duruma gelmişler, daha sonra da sipahilerin ve reayanın bırakıp gittiği miri topraklara konarak büyük tarım alanlarının kontrolünü ele geçirmişlerdir. Özel kişilerin fiili denetimi altına giren bu topraklar da Çiftlik olarak nitelendirilmiştir. Yaşanan bu gelişmeler sonucunda çiftlikler, tarımsal kesimde yeni bir üretim birimi olarak varlıklarını duyurmaya başlamıştır. Miri toprakların üzerine büyük işletmelerin kurulması ise Devlet mülkiyetindeki bu toprakların denetiminin özel kişilerin eline geçmesi sonucunda olmuştur (Pamuk, 1990: 105-106).

Klasik dönemde ana hatlarıyla bu şekilde ifade edebileceğimiz Osmanlı çiftliklerinin zamanla başka bir yapıya dönüştüğü ve 19. yüzyıla gelindiğinde işletme çiftliklerinin ortaya çıktığı görülmektedir. 17. yüzyıldan itibaren toprak sisteminde meydana gelen bozulmaların, bu çiftliklerin ortaya çıkışında önemli rol oynadığı düşünülmektedir. Özellikle 17. yüzyıldaki Celali isyanları nedeniyle köylüler topraklarını terk edip başka yerlere göç etmek zorunda kalmışlardır. Köylülerin terk ettikleri bu topraklar zamanla özellikle askerî sınıftan kişiler tarafından kendi mülkleri olarak görülmüştür. Daha sonra başka kişilerin de yerleştirildiği bu boş alanlar çiftlik haline getirilmiştir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nde hiçbir zaman Avrupa tarzında büyük çiftliklere veya plantasyonlara rastlanılmamıştır. Dolayısıyla zaten geleneksel olarak ihracatı kısıtlayan genel bakışın da etkisiyle tek ürün temelinde gelişen bir ticari bütünleşmenin olmaması batı tarzı çiftliklerin ortaya çıkmadığının bir başka delili olarak gösterilebilir (Keyder, 1998, s. 9).

Hem tarımsal kapitalizm, hem de bağımlı emeğin kullanımına dayanan ticari çiftlik tarımı feodal bir geçmiş üzerinde yükselmişti. Daha somut bir ifadeyle, mutlak mülkiyetin sağladığı hukuki çerçeveye yaslanan senyörel haklar, büyük ölçekli işletmelerin önünü açtılar. Köylüler daha ağır yükümlülüklerin dayatılmasına karşı koyamayınca, ihracata yönelik, büyük toprak sahiplerinin işlettiği çiftliklerde yürütülen büyük ölçekli tarım ortaya çıktı (Keyder, 1998, s. 12).

Genellikle pazara yönelik üretim yapan bu tarımsal işletmeler aynı zamanda devlet tarafından da teşvik edilmekteydi. Devlet genellikle tarıma elverişli olmayan çorak ve verimsiz arazileri şenlendirip üretime açmak amacıyla değerlendirmek istemiştir. Bu ıslah projesine göre araziler belli şartlar sunulularak sahiplerine veriliyordu. Şartlar gereğince öncelikle toprak ıslah ediliyor ve gerekli su kanalları yapılıyordu. ıslah tamamlandığında reaya burada zorla çalıştırılmıyor ancak belirli ücret karşılığında çalışmayı kabul ederse buralarda üretim yapılabilirdi (İnalçık, 1998, s. 20)

### **Temettuat Defterleri ve Şehirköy**

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'nden itibaren birçok alanda yenilik yapılması zorunlu hale gelmişti. Bu doğrultuda yapılan çalışmalar arasında vergilendirme sistemi de bulunmakta idi. Yeni ve adil bir vergilendirme yapılabilmesi için vergi kaynaklarının tespit edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle kapsamlı bir tahrir yapılması kararlaştırıldı. Bu tahrirler sayesinde vergi mükellefleri tespit edilecek, devletin gelirleri kontrol altına alınarak kayıt dışı ekonominin önüne geçilecekti. Aynı zamanda vergi dağılımındaki adaletsizliklere son verilecek ve uzun vadede devletin gelirlerinde artış olması da sağlanacaktı (Yükçü, Fidancı, Soysal, 2014, ss. 171-172). Çalışmamızın temel kaynağını oluşturan temettuat<sup>5</sup> defterleri bu amaçla tutulan defterleri kapsamaktadır.

1839 yılında başlanan ve adına "Emlak, Arazi, Hayvanat ve Temettuat" sayımları denilen defterler ortaya çıkmıştır. Bugün Osmanlı Arşivinde bu defter serisinden dokuz katalog içinde 17.747 defter bulunmaktadır (Kütükoğlu, 1995, s. 395). Defterlerin sahip olduğu zengin içerik, bizlere 19. Yüzyıl Osmanlı taşrasının sosyal ve ekonomik yapısını ortaya koyma noktasında yardımcı olmaktadır.

Hane esaslı üzerine yapılan sayımlar sonucu tahriri yapılan yerin sosyal ve iktisadi hayatı ile ilgili birçok bilgi elde ediyoruz. Bu bilgilerden hane sahibinin adı, mesleği, her türlü mal varlığı, tarla, bağ, bahçe, çayır vb. toprakları, bu topraklarda yetiştirilen tarım ürünleri, bu ürünlerin miktarları, elde edilen mahsul üzerinden ödenen aynı vergi miktarı, sahip olunan hayvan çeşitleri, dükkân, kahvehane değirmen gibi gayrimenkul varlıklar, hane sahibinin ödediği vergi-ü mahsusa ve gayrimüslim hane sahiplerinin ödediği cizye miktarları gibi birçok bilgi elde edilebilmektedir.

Çalışmamızın ana kaynağı olan Osmanlı Devleti'nin Niş eyaletine bağlı olan Şehirköy kazasının temettuat defterleri, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde "ML. VRD. TMT. d" koduyla kaydedilmiştir. Bu defter kayıtları H. 1261 (M. 1845) yılına ait bilgiler içermektedir.

Bu doğrultuda, Şehirköy kazasındaki çiftlik kayıtlarının bulunduğu 20 adet temettuat defteri okunmuş ve bu okumalardan elde edilen veriler tablolaştırılarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

---

<sup>5</sup> "Temettu" gelir, kazanç anlamlarına gelmektedir. Bu defterlerde hane sahibine gelir getiren bütün varlıkları kaydedilmekteydi.

Defterlerin ilki 10825<sup>6</sup> numarasıyla sonuncusu ise 11343<sup>7</sup> numarasıyla arşivde kayıtlı bulunmaktadır. Söz konusu 20 defterde toplamda 30 adet çiftlik kaydı bulunmaktadır. Bu çiftliklerde genellikle gayrimüslim ahalinin yaşadığı tespit edilmiştir.

## Şehirköy Çiftliklerinde Sosyal ve İktisadi Yapı

### Nüfus

Osmanlı Dönemi'ne ait nüfus ile ilgili bilgi edindiğimiz kaynaklar genellikle vergi düzenlemesi, askerlik, toprak kayıtları vb. bilgileri belirlemek amacıyla düzenlenen defterlerden oluşur. Bunlar arasında tahrir defterleri, temettuât defterleri ve salnâmeleri sayabiliriz. Fakat bunlardaki bilgiler bize bir bölgenin toplam nüfusuyla ilgili net bilgileri vermemektedir. Çünkü bu defterlerde ya askerlikle ya da vergi vermekle yükümlü olan kişilerin kaydı tutulmuştur. Çalışmış olduğumuz temettuat defterlerinde de vergiyle mükellef hane sahibinin kayıtları bulunmaktadır. Defterlerde bulunan sayısal veriler incelenirken bu husus göz önünde bulundurulmuş ve Şehirköy Çiftliklerindeki nüfus hesaplanırken her hane tahmini 5 kişi olarak düşünülmüş, ona göre hesaplama yapılmıştır.

Aşağıda Tablo 1'de Şehirköy çiftliklerine ait nüfus verileri ve bunların toplam nüfusa oranları gösterilmiştir. Söz konusu verilere göre hiçbir çiftliğin nüfusu toplam nüfusun %10'nu geçmemektedir. Bu durum da bize çiftliklerin genel olarak nüfus bakımından birbirine yakın rakamlara sahip olduğunu göstermektedir. Defterlerden elde edilen sayısal verilere göre 1845 yılında, Şehirköy kazasında bulunan 30 çiftlikte toplamda 609 hane ve tahmini 3045 kişi bulunmaktadır.

Çalışmamıza konu olan otuz deftere göre çiftliklerdeki hane sayıları 64 ile 2 arasında değişmektedir. Bu durum bize ortalama bir köy düzeyinde çiftliklerin olduğunu göstermektedir. Fakat genel itibarıyla çiftliklerin nüfusunun kalabalık olmadığını ifade edebiliriz. Aşağıda tasarruf edilen topraklar bahsinde de görüleceği üzere Şehirköy çiftlikleri küçük çiftlik kategorisindedir (Arslanboğa, Bekaroğlu, 2020, s. 42).

Tablo 1'e göre en kalabalık nüfus 315 kişi ile Şetmerkab Çiftliği'nde bulunmaktaydı. Bu çiftliğin hane sayısı 63, toplam nüfusa oranı ise %10,34 olarak hesaplanmıştır. Tablo 1'deki sayısal verilerden yola çıkarak Şehirköy'deki çiftlikler arasında iş gücü açısından en büyük çiftliğin Şetmerkab Çiftliği olduğunu söylemek mümkündür. Yine Tablo 1'e göre nüfusu en az olan çiftlikler Menohiye ve Osman Efendi Çiftlikleridir. Tablodaki verilere göre çiftlik başına düşen ortalama hane sayısı 20, nüfus ise 101,5 dir.

	Çiftlik Adı	Hane Sayısı	Tahmini Nüfus	%
1	İzzet Ağa	16	80	2,62

<sup>6</sup> Kırnete Bala Köyü ve Osman Efendi Oğlu Arz Ağa Çiftliği.

<sup>7</sup> Çerşendük Karyesi ve Osman Efendi Çiftliği.

## 19. Yüzyılda Osmanlı Çiftlik Ekonomisi: Şehirköy Kazası Örneği

2	Zavidençe	41	205	6,73
3	Abdi Paşa	12	60	1,97
4	Süleyman Ağa	4	20	0,65
5	Kalnafça	24	120	3,94
6	Yenor	24	120	3,94
7	Gadagoşcuğalı Molla Cesim	7	35	1,14
8	Badiye	45	225	7,38
9	Şehabettin Sipahi Çiftliği	18	90	2,95
10	Vadiye	29	145	4,76
11	Vehtanofça	24	120	3,94
12	Boyince	28	140	4,59
13	Baltaberilofça	11	55	1,80
14	Yanbe	11	55	1,80
15	Davalgarboçe	15	75	2,46
16	Kalinabucak	53	265	8,70
17	Gabronçe	26	130	4,26
18	Bedferofça	11	55	1,80
19	Peroviçe	9	45	1,47
20	Kehefçe	17	85	2,79
21	Berlofça	13	65	2,13
22	Manahiye	2	10	0,32
23	Kumanova	8	40	1,31
24	Halid Bin Osman	6	30	0,98
25	Memiş Efendi	14	70	2,29



26	Çirtoflişte	41	205	6,73
27	şetmerkab	63	315	10,34
28	Osman Efendi	2	10	0,32
29	Hüseyin Ağa	19	95	3,11
30	Dürzi Zembili Ağa	16	80	2,62
	<b>TOPLAM</b>	<b>609</b>	<b>3045</b>	<b>100</b>

Tablo 1: Temettuat Defterlerine Göre şehirköy Çiftliklerinin Nüfus Yapısı

### Meslekler

İncelemiş olduğumuz defterlerden şehirköy Çiftlikleri' nde genel olarak tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Çiftliklerde bulunan meslek grupları da bu durumu doğrulamaktadır. Buralarda yoğun ziraî faaliyetin yürütüldüğü düşünülürse mesleklerin çoğunluğunun bu sektöre ait olması tabiidir. Nitekim kayıtlarda en sık rastlanan meslekler çiftçilik, hizmetkârlık ve ırgatlıktır. Bunların yanı sıra hatap (oduncu), kömürcü, kiremitçi, dülger (ahşap işleriyle uğraşan kişi), tırpancı, arıcı gibi mesleklere de rastlanmaktadır. Bazı mesleklerin birden fazlasının da aynı kişi tarafından icra edildiği görölmektedir. Örneğin asıl mesleği çiftçilik olan bir çiftlik sakini buna ek olarak tek başına veya akrabaları ile kömürcülük de yapmaktadır (BOA.ML.VRD.TMT.NO. 11317).

Tablo-2'ye bakıldığında çiftliklerdeki en kalabalık meslek grubunun erbab-ı ziraat yani çiftçilik olduğu anlaşılmaktadır. Bu mesleği icra edenlerin sayısı 468'dir. En çok çiftçi 61 kişi ile şetmerkab Çiftliği'nde bulunmaktadır.

Çiftçilikten sonra en çok görölen iş kolları hizmetkâr ve ırgatlıktır. Hizmetkârlık her tür işin belirli bir ücret karşılığı yapılmasını ifade eder. Anlaşıldığına göre çiftliklerde yeterli toprağa veya gelire sahip olmayan kişiler bu tür faaliyetler ile ek gelir sağlama yoluna gitmektedir. Ayrıca toplamda 3 tane de ehl-i sanat / zanaatkâr kaydı olduğu görölmekte fakat bunların tam olarak hangi zanaat ile meşgul oldukları kayıtlardan anlaşılamamıştır. Aşağıdaki tabloda çiftlikler itibariyle meslek grupları gösterilmiştir.

Çiftlik Adı	Çiftçi	Hizmetkâr	Irgat	Ehl-i Sanat
İzzet Ağa	12	2	1	-
Zavidençe	34	1	4	-

## 19. Yüzyılda Osmanlı Çiftlik Ekonomisi: Şehirköy Kazası Örneği

Abdi Paşa	10	1	1	-
Süleyman Ağa	-	4	-	-
Kalnafça	20	1	2	1
Yenor	14	-	10	-
Gadagoşcuğalı Molla Cesim	1	1	5	-
Badiye	19	1	24	-
Şehabettin Sipahi	5	6	7	-
Vadiye	23	1	3	1
Vebtanofça	23	1	-	-
Boyince	11	3	13	-
Baltaberilofça	10	-	1	-
Yanbe	11	-	-	-
Davalgarboçe	14	-	1	-
Kalinabucak	51	-	1	1
Gabronçe	26	-	-	-
Bedferofça	10	-	1	-

Peroviçe	8	1	-	-
Kehefçe	10	-	6	-
Berlofça	13	-	-	-
Manahiye	1	-	1	-
Kumanova	8	-	-	-
Halid Bin Osman	5	-	1	-
Memiş Efendi	13	-	-	-
irtoflişte	37	1	2	-
şetmerkab	61	-	-	-
Osman Efendi	1	-	-	-
Hüseyin Ağa	14	3	2	-
Dürzi Zembili Ağa	14	2	1	-
<b>TOPLAM</b>	<b>468</b>	<b>29</b>	<b>87</b>	<b>3</b>

Tablo- 2: şehirköy iftliklerinde Meslekler

### Toprak Tasarrufu

Geleneksel ziraî tarımda toprakların bir bölümü tarıma açılırken bir bölümü de dinlendirilir yani nadasa bırakılırdı. Kayıtlarda bu durum mezru (ekili) ve gayri mezru (nadas) olarak ifade edilmektedir. Buna ilave olarak kiralama suretiyle tarım yapılan topraklar da vardır. Bunlar ise müstecir mezru tarla (kiralanan ekilen tarla) başlığı altında kayıtlıdır. Bunlara ilave olarak bağ, bahçe, ayır ve koruluk da diğer toprak tasarruf biçimleridir. Tasarruf edilen topraklar hem alan büyüklüğü (dönüm), hem de

yıllık gelir (hasılat-ı senevi) miktarı ile kaydedilirken bahçelerin ise sadece yıllık geliri kaydedilmiştir. Tablo-3 incelenirken bu hususa dikkat etmek gerekmektedir.

Tablo 3'e göre tasarruf edilen toprakların 6291 dönümü müstecir mezru tarla şeklinde yani kiralanarak ekilen topraklardır. Tüm çiftliklerde tasarruf edilen toprak miktarının 10.020 dönüm olduğu dikkate alınırsa Şehirköy Çiftlikleri'ndeki toprakların büyük çoğunluğunun kiralanarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Bu topraklarda üretim yapan çiftçi, yıllık kazancından belirli oranda toprak sahibine pay (kira) vermektedir. Tablo-3'e bakıldığında kiralanarak tarım yapılan toprakların en büyüğünün 1107 dönüm ile Çirtoflişte Çiftliği'nde bulunduğu görülmektedir.

Ekilip biçilen fakat kiralanarak tasarruf edilen topraklar haricindekiler ise 998 dönümdür. Tablo-3'e bakıldığında bu tür toprakların en fazlası 419 dönüm ile Badiye Çiftliği'nde bulunmaktadır. 19 çiftlikte ise hiç mezru tarla kaydı bulunmamaktadır. Bu çiftliklerde bulunan hane sahiplerinin kendilerine ait tarlalarının olmadığını söylemek mümkündür.

Tablo-3'e bakıldığında çiftliklerdeki gayri mezru yani ekilmeyen toprak kaydının sadece bir çiftlikte olduğu görülmektedir. Bu da 5 dönüm ile Kumanova Çiftliği'nde bulunmaktadır. Çiftliklerin geneli düşünüldüğünde tarım yapılamayan arazinin sadece 5 dönümlük bir alan olması bölge topraklarının verimli arazilerden oluştuğunu göstermesi açısından önemlidir.

Çiftliklerin 16 tanesinde bağcılık faaliyeti yapılmaktadır. Bağcılık tarımının en önemli ticarî ürünü ise şaraptır. Şarap üretimi bağcılık tarımının yapıldığı çiftliklerde önemli bir sınaî faaliyettir. Kayıtlara göre en büyük bağ arazisi Çirtoflişte Çiftliği'nde bulunmaktadır. Çiftliklerdeki gayrimüslim nüfus düşünüldüğünde bu durum daha anlaşılabilir hale gelmektedir.

Çiftliklere ait toprak çeşitlerinden bir diğeri de koruluk ve ormanlık arazilerdir. Kayıtlarda hatab korusu olarak ifade edilen bu yerlerden kışlık yakacak ihtiyacı karşılanmakta ve odunculuk önemli bir faaliyet kolu olarak karşımıza çıkmaktadır. 12 tane çiftliğe ait hatab korusu kaydı bulunmaktadır. Toplam tasarruf edilen hatab korusu 400 dönüme ulaşmaktadır.

Çiftlik Adı	Gayri Mezru Tarla	Mezru Tarla	Müstecir Mezru Tarla	Çayır	Bağ	Bahçe (kuruş)	Hatab Korusu
İzzet Ağa		-	152	48	-	170	-
Zavidençe	-	-	273	88	-	680	12

Abdi Paşa	-	-	126	-	-	-	-
Süleyman Ağa	-	-	15	-	-	-	-
Kalnafça	-	-	328	147	-	-	51
Yenor	-	-	213	69	-	-	-
Gadagoşcuğalı Molla Cesim	-	33	-	14	10	-	-
Badiye	-	419	13	79	72	756	1
şehabettin Sipahi	-	12	-	14	22	180	-
Vadiye	-	8	258	44	-	265	9
Vehtanofça	-	-	208	59	116	-	-
Boyince	-	-	189	44	-	250	9
Baltaberilofça	-	10	150	63	3	378	39
Yanbe	-	-	168	54	-	207	-
Davalgarboçe	-	-	280	122	-	585	30
Kalinabucak	-	-	856	235	7	927	106
Gabronçe	-	-	450	91	1	45	65
Bedferofça	-	-	213	26	31	220	2

Peroviçe	-	22	51	28	-	109	-
Kehefçe	-	-	65	26	-	329	-
Berlofça	-	-	260	97	-	135	8
Manahiye	-	-	5	7	2	-	-
Kumanova	5	51	94	38	69	15	-
Halid Bin Osman	-	8	40	12	-	-	-
Memiş Efendi	-	105	71	25	33	156	-
Çirtoflişte	-	-	1107	111	201	2690	35
Şetmerkab	-	-	500	223	39	39	42
Osman Efendi	-	-	20	1	12	50	-
Hüseyin Ağa	-	152	71	32	43	297	-
Dürzi Zembili Ağa	-	178	115	10	3	-	-
<b>TOPLAM</b>	<b>5</b>	<b>998</b>	<b>6291</b>	<b>1662</b>	<b>664</b>	<b>8570</b>	<b>400</b>

Tablo-3: Toprak Tasarrufu (Dönüm)

### Yetiştirilen Ürünler ve Alınan Vergiler

Yukarıda ifade edildiği üzere Şehirköy çiftliklerinde en önemli faaliyet ziraat olup yetiştirilen ürünlerin büyük kısmı tahıl ürünlerinden oluşmaktadır. Bu ürünler arasında hinta (buğday), şa'ir (arpa), mahlût (bir çeşit mercimek), mısır, kenevir, alef (hayvan yemi) sayılabilir. Temel gıda maddesi olan buğdayın bütün çiftliklerde üretildiği görülmektedir. Hinta (buğday) dan sonra en çok üretimi yapılan ürün şa'ir yani arpadır. Arpa tarımı en fazla Çirtoflişte Çiftliği'nde yapılmaktadır.

Üretimin toplamına bakıldığında 87.896 kile ile çiftliklerin tamamından en çok buğday elde edildiği söylenilebilir. Daha sonra sırasıyla 29.901 kile ile arpa, 23.059 kile ile mahlût (mercimek) ve 19.358 kile ile mısır gelmektedir.

Şehirköy Çiftlikleri'nden dört tanesinde kenevir tarımı yapılmaktadır. En çok kenevir ise Zavidence Çiftliği'nde yetiştirilmektedir.

Yetiştirilen ürünler ve elde edilen gelir açısından değerlendirildiğinde Çirtoflişte Çiftliği öne çıkmaktadır. Netice olarak Tablo 4'den de anlaşıldığı üzere Çirtoflişte Çiftliği en çok hinta, şa'ir, mahlût ve mısır üretimi yapılan çiftlik durumundadır. Başka bir deyişle çiftliklerde en yoğun üretimi yapılan ürünlerin miktar olarak en çok üretildiği yer Çirtoflişte Çiftliği' dir. Bu verilerden yola çıkarak toprak büyüklüğü açısından en büyük çiftliği tespit edemesek bile iş gücü ve üretim açısından en büyük çiftliğin Çirtoflişte Çiftliği olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Çirtoflişte Çiftliği'nde toplamda 26.986 kile ürün yetiştirildiği anlaşılmaktadır.).

İncelenen defterlerde bazı çiftliklere ait değirmen kayıtlarına rastlanılmıştır. Çiftliklerde yapılan ziraî faaliyetin ana eksenini tahıl üretimi olduğundan bunların işlenmesi için de değirmenlerin var olması gayet tabiidir. Nitekim yaptığımız çalışma sonucuna göre Şehirköy çiftliklerinde bazı ailelerin taş değirmen (asiyab-ı taş) bazı ailelerin de ahşap değirmen (asiyab-ı hatab) sahibi oldukları görülmüştür. Buna göre, çiftliklerde toplamda 8 adet taş değirmen 11 adet de ahşap değirmen bulunmaktadır.

Çiftlik Adı	Hinta	Şa'ir	Mahlût	Mısır	Kenevir	Alef
İzzet Ağa	2.350	860	1.020	277	-	-
Zavidence	5.500	2.740	2.580	635	34	-
Abdi Paşa	2.050	780	670	970	-	-
Süleyman Ağa	250	60	60	90	-	-
Kalnafça	3.720	1.305	-	700	-	1.920
Yenor	3.200	550	180	295	-	-
Gadagoşcuğalı Molla Cesim	756	50	-	225	-	-

## 19. Yüzyılda Osmanlı Çiftlik Ekonomisi: Şehirköy Kazası Örneği

Badiye	5.610	1.380	640	2.245	-	-
Şehabettin Sipahi	1.450	400	100	750	-	-
Vadiye	4.000	2.050	1.660	301	-	-
Vehtanofça	3.800	720	2.000	654	-	-
Boyince	2.825	370	1.910	1.050	20	-
Baltaberilofça	1.520	640	420	280	-	-
Yanbe	1.350	480	320	165	-	-
Davalgarboçe	1.550	660	360	85	-	-
Kalinabucak	7.250	2.200	1.860	960	-	-
Gabronçe	5.100	1.320	1.080	340	-	-
Bedferofça	2.650	1.540	220	402	-	-
Peroviçe	890	540	550	225	-	120
Kehefçe	1.125	364	190	195	-	-
Berlofça	1.850	480	489	585	-	-
Manahiye	50	100	-	30	-	-
Kumanova	100	610	780	910	-	-



Halid Bin Osman	600	210	240	50	-	-
Memiş Efendi	2.110	950	100	395	-	-
Çirtoflişte	14.350	4.550	3.280	4.805	1	-
şetmerkab	7.200	1.542	1.280	774	9	-
Osman Efendi	200	-	180	-	-	-
Hüseyin Ağa	3.140	1.400	100	575	-	-
Dürzi Zembili Ağa	1.350	1.050	790	390	-	-
<b>TOPLAM</b>	<b>87.896</b>	<b>29.901</b>	<b>23.059</b>	<b>19.358</b>	<b>64</b>	<b>2.040</b>

Tablo 4: Çiftliklerde Yetiştirilen Tarım Ürünleri (Kile)

### Hayvancılık

Çiftliklerde hem büyükbaş hem de küçükbaş hayvan yetiştirildiği görölmektedir. Küçükbaş hayvanların en önemlisi koyundur. Küçükbaş hayvanlarda ilk sırayı koyun alır. Ayrıca az da olsa keçi de bulunmaktadır. Çiftliklerin tamamında toplamda 12.131 adet sağman koyun bulunmakta idi. Tablo-5'e bakıldığında en çok koyun bulunan çiftliğin 1691 adet koyun kaydı ile Kalınabucak Çiftliği olduğu anlaşılmaktadır. Çiftlikler içerisinde tarımsal üretimde Çirtoflişte Çiftliği öne çıkarken hayvancılıkta ise Kalınabucak Çiftliği'nin öne çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Büyükbaş hayvanlar arasında ise ilk sırayı inek ve öküz almaktadır. Ayrıca çiftliklerdeki gayrimüslim nüfus dikkate alındığında buna paralel olarak canavar (domuz) yetiştirildiği de bilinmektedir. Defterlerde kaydı bulunan 30 çiftlikten 21 tanesinde canavar yani domuz yetiştirildiği anlaşılmaktadır. Kayıtlardan elde ettiğimiz bilgilere göre domuzun yıllık getirisinin (hasılat-ı senevî) diğer hayvanlara göre daha fazla olduğu dikkatimizi çeken bir başka husustur. Domuz sayısının en çok olduğu çiftlik 180 adet ile şetmerkab Çiftliği'dir. Çiftlik sakinlerinin çoğunluğunun gayrimüslim olduğunu dikkate aldığımızda domuz yetiştiriciliğinin şehirköy Çiftliklerinde normal kabul edildiğini ve bir hayli yaygın olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nakliye hayvanları yetiştiriciliğinde ise atın önemli olduğu görölmektedir.

Çiftlikleri toplam hayvan varlığı açısından değerlendirdiğimizde en çok hayvanın 3.404 adet ile Kalınabucak Çiftliğinde bulunduğu görölmektedir. Onu 2.918 adet ile Şetmerkab Çiftliği takip etmektedir. Tüm çiftliklerin toplamında 25.095 adet hayvan olduğu anlaşılmaktadır.

Çiftliklerde arıcılık faaliyetinin de önemli olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 22 çiftlikte arıcılık yapılmaktadır. En çok arı kovanı 55 adet ile Şetmerkab Çiftliğinde bulunmaktadır.

Çiftlik Adı	S.Koyun	S. inek	Kuzu	S. Keçi	Dana	Kara S. Özütlü	Kısrak	Canavar	Oğlak	Buzadı	Tay	Bargir	Kıs. inek	Toplam	Arı Kovanı
İzzet Ağa	531	16	190	50	6	29	6	1	68	15	4	5	-	801	-
Zavidençe	286	28	148	75	-	61	7	38	22	32	2	4	-	703	8
Abdi Paşa	175	10	110	-	9	16	2	-	-	10	1	5	-	338	1
Süleyman Ağa	5	1	3	-	1	2	-	-	-	1	-	-	-	13	-
Kalnafça	658	58	470	220	-	34	12	40	150	32	4	5	-	1683	28
Yenor	526	16	421	60	6	45	2	22	55	23	-	1	-	1177	11
Gadagoşcuğalı Molla Cesim	32	2	29	-	3	14	3	-	-	1	-	-	-	84	-
Badiye	32	63	50	-	9	87	22	57	-	40	14	8	-	381	-
Şehabettin Sipahi	20	6	15	-	4	27	8	10	-	6	3	1	-	100	1
Vadiye	497	14	244	191	11	46	4	32	107	17	1	20	-	1212	8

Vehtanof ça	352	11	250	-	-	49	13	57	-	11	3	11	12	<b>769</b>	12
Boyince	214	13	108	20	2	29	1	31	10	10	6	6	-	<b>450</b>	20
Baltaberil ofça	31	8	284	-	-	20	2	28	-	7	-	2	3	<b>670</b>	18
Yanbe	368	21	410	-	-	24	6	15	-	12	-	3	21	<b>880</b>	5
Davalgarb oçe	123 1	17	109 7	-	-	33	14	10	-	14	3	2	9	<b>2430</b>	21
Kalinabuc ak	169 1	37	133 5	-	-	107	22	104	-	41	5	10	52	<b>3404</b>	32
Gabronçe	702	27	455	-	-	58	1	30	-	11	-	1	12	<b>1297</b>	17
Bedferofç a	152	20	108	-	-	19	-	2	-	7	1	1	-	<b>310</b>	4
Peroviçe	236	9	147	80	2	18	-	9	41	8	-	9	-	<b>518</b>	18
Kehefçe	241	3	139	-	2	18	1	-	-	4	-	15	1	<b>424</b>	4
Berlofça	661	17	597	-	-	27	11	-	2	16	-	-	12	1343	15
Manahiye	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	1	<b>3</b>	-
Kumanov a	72	4	50	5	-	16	2	1	-	4	2	-	2	<b>158</b>	15
Halid Bin Osman	74	1	30	20	-	10	1	-	11	3	-	-	-	<b>143</b>	-
Memiş Efendi	197	8	158	-	-	20	2	15	-	10	4	-	-	<b>414</b>	-

Çirtoflişte	574	19	310	87	-	86	18	-	48	16	9	3	7	<b>1177</b>	5
Şetmerka b	152 9	28	974	-	-	125	25	180	-	19	4	22	12	<b>2918</b>	55
Osman Efendi	29	2	18	-	-	6	-	1	-	2	-	4	-	<b>62</b>	-
Hüseyin Ağa	410	7	291	-	-	27	7	38	-	7	5	-	-	<b>792</b>	10
Dürzi Zembili Ağa	320	10	170	-	-	27	1	-	-	11	3	-	-	<b>441</b>	2
<b>TOPLAM</b>	<b>12131</b>	<b>476</b>	<b>8613</b>	<b>808</b>	<b>55</b>	<b>1082</b>	<b>193</b>	<b>721</b>	<b>514</b>	<b>400</b>	<b>74</b>	<b>138</b>	<b>142</b>	<b>25095</b>	<b>310</b>

Tablo- 5: Çiftliklerdeki Hayvan Türleri ve Miktarları

### Vergi Yapısı

Temettuat kayıtları hane başına alınan vergiler hakkında da kıymetli bilgiler vermektedir. Nitekim vergi-i mahsusa, aşar, ağnam, bağ, sebzevat, kovan ve gayrimüslimlerden alınan cizye bu vergiler arasındadır.

Her hanenin geliri dikkate alınarak belirlenen vergi-i mahsusa, çiftlikteki hanelerden alınan vergilerin başında gelmektedir. Tablo-6'ya bakıldığında Şehirköy'deki çiftliklerden bir yıl içerisinde alınan vergi-i mahsusa miktarının toplamda 44.289 kuruş olduğu görülmektedir. En fazla vergi-i mahsusa ödeyen çiftlik 4.632 kuruş ile Kalınabucak Çiftliği olmuştur. En az vergi-i mahsusa ödeyen çiftlik ise 100 kuruş ile Manahiye Çiftliğidir. Süleyman Ağa Çiftliğinde ise herhangi bir vergi kaydı bulunmamaktadır. Bütün bu bilgiler dikkate alındığında hane bazında gelir miktarı en yüksek olan çiftliğin Kalınabucak Çiftliği, en düşük olan çiftliğin ise Süleyman Ağa Çiftliği olduğunu söylemek mümkündür.

Çiftliklerden alınan diğer bir vergi türü de aşardır. Osmanlılarda yetiştirilen tarım ürünleri üzerinden genellikle onda bir oranında öşür/aşar vergisi alınır. Bu verginin miktarı toprak verimliliği, sulama şekli vb. nedenlerden dolayı bazı bölgelerde farklı oranlarda olabilmekte idi. Aşar vergisi aynı olarak da toplanabilse de çoğunlukla nakdi olarak toplanır. Tablo-6'ya baktığımızda çiftliklerden toplamda 36.106 kuruş değerinde öşür alındığı görülmektedir. En çok öşür ödeyen çiftlik 6.213 kuruş ile Çirtoflişte Çiftliği olurken en az öşür ödeyen ise 38 kuruş ile Manahiye Çiftliği olmuştur. Buradan tarım

ürünlerinde en çok kazancı sağlayan çiftliğin Çirtoflişte, en az kazancı olan çiftliğin ise Manahiye Çiftliği olduğu sonucu çıkmaktadır.

Çiftlik Adı	Vergi-i Mahsusa	Öşür	Ağnam	Bağ	Sebzemat	Kovan	Toplam	%
İzzet Ağa	1.117	986	57	-	-	-	2.160	2,47
Zavidençe	2.695	2.508	49	-	-	-	5.252	6,01
Abdi Paşa	751	970	17	-	-	60	1.798	2,05
Süleyman Ağa	0	100	-	-	-	-	100	0,11
Kalnafça	1.986	1.629	98	-	4	-	3.717	4,25
Yenor	2.607	996	78	-	-	-	3.681	4,21
Gadagoşcuğalı Molla Cesim	111	242	5	41	-	-	399	0,45
Badiye	3.360	2.229	10	300	63	-	5.962	6,82
şehabettin Sipahi	847	601	2	85	20	-	1.555	1,77
Vadiye	2.060	1.719	76	-	-	-	3.855	4,41
Vebtanofça	1.608	1.539	37	788	-	-	3.972	4,54
Boyince	2.493	1.308	26	-	-	-	3.827	4,38
Baltaberilofça	790	616	35	20	42	-	1.503	1,72
Yanbe	1.040	509	63	-	23	-	1.635	1,87

19. Yüzyılda Osmanlı Çiftlik Ekonomisi: Şehirköy Kazası Örneği

Davalgarboçe	1.455	590	161	-	65	-	2.271	2,59
Kalinabucak	4.632	2.688	182	72	93	-	7.667	8,77
Gabronçe	2.265	1.778	75	10	5	-	4.133	4,73
Bedferofça	957	1.105	15	316	5	-	2.398	2,74
Peroviçe	850	467	36	-	10	-	1.363	1,56
Kehefçe	1.691	420	27	-	40	-	2.178	2,49
Berlofça	968	763	92	-	-	10	1.833	2,09
Manahiye	100	38	-	10	-	-	148	0,16
Kumanova	526	671	7	397	31	-	1.632	1,86
Halid Bin Osman	149	189	7	-	-	-	345	0,39
Memiş Efendi	817	915	21	92	35	-	1.880	2,15
Çirtoflişte	2.658	6.213	69	1032	-	-	9.972	11,41
Şetmerkab	4.249	2.296	171	308	46	-	7.088	8,11
Osman Efendi	120	67	3	116	-	-	306	0,35
Hüseyin Ağa	1.405	1.196	45	280	38	-	2.964	3,39
Dürzi Zembili Ağa	982	758	31	-	-	-	1.771	2,02
<b>TOPLAM</b>	<b>44289</b>	<b>36106</b>	<b>1495</b>	<b>3867</b>	<b>520</b>	<b>70</b>	<b>87365</b>	<b>99,87</b>

Tablo- 6: Şehirköy Çiftliklerinden Alınan Çeşitli Vergi Kalemleri ve Miktarları (Kuruş)

Temettuat defterlerinde kaydı bulunan bir diğer vergi türü de küçükbaş hayvanlar üzerinden alınan ağnam vergisidir. Bu vergide daha çok sahip olunan koyun miktarı esas alınmaktadır. Şehirköy Çiftliklerinden elde edilen yıllık ağnam vergisi miktarı 1.495 kuruştur. En çok ağnam vergisi ödeyen çiftlik 182 kuruş ile Kalinabucak Çiftliği olmuştur. Süleyman Ağa ve Manahiye Çiftliklerinde ise hiç ağnam kaydı bulunmamaktadır.

Yukarıda bahsedildiği üzere çiftliklerde bağcılık faaliyeti önemli bir yer teşkil etmekteydi. Dolayısıyla bağcılıktan alınan vergi de önemliydi. Buna göre 15 çiftlikte bağ vergisi kaydı bulunmaktadır. Tablo 6'ya bakıldığında toplam bağ vergisi 3.867 kuruşa ulaşmaktadır. En çok bağ vergisi ödeyen çiftliğin ise 1.032 kuruş ile Çirtoflişte Çiftliği olduğu görölmektedir. Bu durum Şehirköy de üzüm yetiştiriciliği ve buna bağlı olarak şarap üreticiliğinin önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Temettuat kayıtlarından, çiftliklerde yetiştirilen sebzelerden sebzevât vergisi alındığı da görölmektedir. 15 çiftlikte sebzevât vergisi ödendiğine dair kayıt bulunmaktadır. En çok sebzevât vergisi ödeyen çiftlik 93 kuruş ile Kalinabucak Çiftliğidir. Çiftliklerden alınan toplam sebzevât vergisi miktarı ise 520 kuruştur.

Vergisi ödenen bir diğer gelir kaynağının da arıcılık olduğu anlaşıyor. Yalnızca iki çiftlikte kaydı bulunan kovan vergisinin toplam miktarı 70 kuruştur. Bunun 60 kuruşu Abdi Paşa Çiftliğinden 10 kuruşu ise Berfofçe Çiftliğinden alınmaktadır.

Tablo 6'dan açıkça anlaşıldığı üzere çiftliklerden alınan toplam vergi miktarı 87.365 kuruştur. En çok vergi ödeyen çiftlik 9.972 kuruş ile Çirtoflişte Çiftliği, en az vergi ödeyen çiftlik ise 148 kuruş ile Menohiye Çiftliğidir.

Çiftliklerin nüfusunun gayrimüslimlerden oluşması cizye vergisini de önemli hale getirmektedir. İyi bilindiği üzere özellikle Rumeli topraklarında cizye vergisi Osmanlı Devleti'nin en önemli gelir kaynakları arasında bulunuyordu. Buluğ çağına ermiş, akli başında olan gayrimüslim erkeklerden alınan bu vergi, mükelleflerin mali durumlarına göre üç başlık altında alınmaktaydı. Ekonomik durumu iyi olanlar yüksek dereceden (alâ), orta durumda olanlar orta dereceden (evsât), kötü durumda olanlar ise en düşük dereceden (ednâ) cizye ödemesi yaparlardı. Ödenen cizye miktarları dönemlere göre farklılık göstermekte idi. Cizye, 1834 yılında alâ derecesinden 60 kuruş, evsâtta 30 kuruş ve ednâdan 15 kuruş tahsil ediliyordu.(Haşılamacı, 2021, s. 138-139)

Şehirköy Çiftliklerinde cizye ödemelerinin çoğunlukla evsât(orta) cinsinden yapıldığı görölmektedir. Bu cinsten ödeme yapanların sayısı 526'dır.

Alâ cinsinden cizye ödemesi yapan ise 55 kişi tespit edilmiştir. Bu kişiler çoğu Kalinabucak Çiftliği'nde bulunmaktadır. Buradan Kalinabucak Çiftliği sakinlerinin diğer çiftliklerdekilere göre daha varlıklı kişiler olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Ednâ cinsinden ödeme yapan ise 18 kişi olduğu görölmektedir. Bunların en çoğu 6 kişi kaydı ile Şehabettin Sipahi çiftliğinde bulunmaktadır. Mal varlığı açısından en düşük seviyede olanların bu çiftlikte olduğunu söyleyebiliriz.

## 19. Yüzyılda Osmanlı Çiftlik Ekonomisi: Şehirköy Kazası Örneği

Çiftlik Adı	Alâ	Evsât	Ednâ
İzzet Ağa	1	15	-
Zavidençe	6	32	1
Abdi Paşa	1	11	-
Süleyman Ağa	-	-	4
Kalnafça	3	21	-
Yenor	-	22	1
Gadagoşcuğalı Molla Cesim	-	7	-
Badiye	3	40	-
Şehabettin Sipahi	2	10	6
Vadiye	2	25	-
Vebtanofça	2	22	-
Boyince	-	28	-
Baltaberilofça	1	10	-
Yanbe	1	10	-
Davalgarboçe	2	13	-
Kalinabucak	9	44	-
Gabronçe	3	23	-
Bedferofça	1	9	-
Peroviçe	1	8	-
Kehefçe	1	16	-
Berlofça	2	11	-
Manahiye	-	1	1
Kumanova	1	7	-



Halid Bin Osman	-	6	-
Memiş Efendi	-	13	-
Çirtoflişte	5	35	1
şetmerkab	5	56	1
Osman Efendi	-	2	-
Hüseyin Ağa	2	15	1
Dürzi Zembili Ağa	1	14	2
<b>TOPLAM</b>	<b>55</b>	<b>526</b>	<b>18</b>

Tablo- 7: Cizye Vergisinin Gelir Gruplarına Göre Dağılımı

### Sonuç

Günümüzde Sırbistan topraklarında bir sanayi kasabası olan şehirköy'ün şimdiki adı Pirot' tur. Bulgaristan, Sırbistan ve Bizans topraklarına sınır bir noktada olan şehirköy, birçok kez el değiştirmiştir. Balkanlar ve Orta Avrupa'ya açılan yolların kavşak noktasında olan şehirköy Osmanlı Dönemi' nde de önemli bir yerleşim merkezi olarak varlığını sürdürmüştür.

19. yüzyılda Niş eyaletine bağlı olan şehirköy verimli topraklara sahip bir kaza durumunda idi. İncelediğimiz otuz adet çiftlikte çoğunlukla ziraat yapılmaktaydı. En önemli tarım ürünü buğdaydı. Buğdayın yanında arpa, nohut, mercimek, mısır gibi tahıl ürünleri de yetiştirilmekteydi. Ayrıca başta koyun olmak üzere küçük ve büyükbaş hayvancılık da önemli gelir kaynakları arasındaydı.

şehirköy Çiftlikleri' nde tarım yapılan toprakların çoğunluğunu müstecir mezru tarla dediğimiz kiralık topraklar oluşturmakta idi. Bunun yanında 11 tane çiftlikte ise mezru tarla kaydı bulunmakta idi. Ayrıca topraklardan çayır, bağ, bahçe ve koruluk olarak da faydalanıldığı görölmektedir.

İncelenen çiftliklerin tamamında toplamda 609 hane bulunmakta idi. Buna bağlı olarak hesaplanan tahmini nüfus ise 3045 kişiye ulaşıyordu. Defterlerden elde edilen verilere göre en kalabalık çiftlik 315 kişi ile şetmerkab Çiftliği olurken en az nüfus ise 10 kişi kaydı ile Menohiye ve Osman Efendi Çiftlikleri'nde bulunuyordu. Nüfusun çoğunluğu gayrimüslim olup ekonomik açıdan orta düzeyde bulunuyorlardı.

### KAYNAKÇA

#### ARşIV KAYNAKLARI:

BOA. ML. VRD. TMT. NO. 10825, 11267, 11271, 11272, 11273, 11275, 11276, 11281, 11299, 11304, 11307, 11311, 11317, 11322, 11325, 11327, 11333, 11335, 11341, 11343.

**ARAŞTIRMA- İNCELEME ESERLERİ:**

ADIYEKE, Nuri. "Temettuât Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri.", *OTAM*, S. 11, Ankara. 2000.

AMEDOSKİ, Dragana. "16. Yüzyıl Şehirköy (Piro) Vakıflarına Genel Bir Bakış" *Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültürü Sempozyumu* (Ekim 2016) Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Yayınları, Çanakkale. 2017.

ARSLANBOĞA, Kadir. BEKAROĞLU, Can. "19. Yüzyılda Osmanlı Çiftlikleri Etkinlik Analizi: Hekimbaşı, Çavuşbaşı, Alemdağ Örnekleri", *Journal of European Theoretical and Applied Studies*, Vol. 8, Issue 2, September 2020

ATAŞ, Emre. "Sofya Sancağı (1520- 1580)" Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, Balıkesir, 2023.

AZAMAT, Nihat. "Kalenderiye" *DİA*, C. 24, ss. 253- 256, İstanbul 2001.

BERBER, Ferhat. "Temettuat Kayıtlarına Göre Manisa Koldere Çiftliği / Köyünün Sosyo – Ekonomik Durumu (1844- 1845)" *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 7, S. 13, Ankara. 2013.

BÜYÜKBAŞ, Şermin. "19. Yüzyılda Osmanlı Çiftlik Ekonomisi: Şehirköy Kazası Örneği" Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli 2023.

DEVELLİOĞLU, Ferit. "Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat", Ankara. 1978.

EMECEN, Feridun. "Baştina", *DİA*, C. 5, İstanbul. 1992.

EYİCE, Semavi. "Bertrandon de la Braqueiere", *DİA*, C. 5.

FİDANCI, Nur. SOYSAL, Umut. YÜKÇÜ Süleyman. "Osmanlı Devleti'nde Temettuat Defterlerinin Önemi ve Vergisel Açından Değerlendirilmesi: Tire Kazası Örneği", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 7, 2014.

GÖKMEN, Ertan. "19. Yüzyıl Ortalarında Tire Kazası Çiftliklerinin Sosyal ve Ekonomik Durumu", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.13, S. 3, 2015.

GÜNGÖR, Ferhat. "Osmanlı Devleti'nde Ziraî Kredi Teşkilatları (1863- 1888)" Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, Isparta 2015.

HALAÇOĞLU, Yusuf. "Derbend", *DİA*, C. 9, İstanbul. 1994.

HAŞILAMACI, Tuğba. "19. Yüzyıl Ortalarında Cısr-i Ergene (Uzunköprü) Kırsalında Sosyal ve Ekonomik Yapı" Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli 2021.

İNALCIK, Halil. "Çiftlik", *DİA*, C. 8.

İNALCIK, Halil. "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar", *Osmanlı' da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Ed. Çağlar Keyder- Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul. 1998.

İPEK, Edip. "Temettuat Defterlerine Göre Babaeski", Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli 2014.

KALLEK, Cengiz. "Kile", *DİA*, C. 25, Ankara. 2022.

KARADEMİR, Zafer. “Statüleri ve Mahiyetleri Açısından Osmanlı Ekonomisinde Büyük Çiftlikler” *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, S. 4, 2018.

KEYDER, Çağlar, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Büyük Ölçekli Tarım Var mıydı?”, *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Ed. Keyder, Çağlar, Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.

KİEL, Machiel. “Şehirköy”, *DİA*, C. 38.

KURT, Yılmaz. “Kaynaklarıyla Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü” İstanbul. 2020.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat. “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Kaynaklarından Temettü Defterleri” *Bellekten Dergisi*, C. 59, S. 225, Ankara.1995.

MERT, Özcan. “Ayan”, *DİA*, C. 4.

METE, Zekai. “Muhassıl”, *DİA*, C. 31, Ankara. 2020.

ORHAN, Muzaffer. “19. Yüzyılda Osmanlı Çiftlikleri (Selanik Örneği)”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi, Konya. 2023.

OSMANİ, Mead. “Arşiv Belgelerine Göre Niş Sancağı (1839- 1878)” Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi, Bursa. 2018.

ÖZTÜRK, Said. “Türkiye’de Temettuat Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 1, S. 1, İstanbul. 2003.

SAMİ, Şemsettin. *Kamus-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul. 2007.

SCHWEİGGER, Salomon. *Sultanlar Kentine Yolculuk*, Çeviri: Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul. 2020.

SEZEN, Tahir. “Osmanlı Yer Adları”, T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No: 26 Ankara. 2017.

ŞAKİROĞLU, Mahmut. “Cezayir-i Bahr-i Sefid”, *DİA*, C. 7, İstanbul. 1993.

TOZDUMAN, Arzu. “Aydın Güzelhisar’ ının Sosyal ve İktisadi Durumu (1844)”, İstanbul Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul. 1992.

TÜRKLÜ, Mehmet Emin. “Tanzimat Dönemi’nde Ancemaatin Vergi Uygulaması ve Yaşanan Bazı Usulsüzlükler Üzerine Bazı Şikayetler (1841- 1865)” *Current Research in Social Sciences*, C. 2, S. 3, 2016.

VEİNSTEİN, Gilles. “Çiftlik Tartışması Üzerine”, *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Çağlar Keyder- Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul. 1998.